

Table of Contents

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فاطمه السادات دهقان

بيت المقدس

۴	..... دوره‌های تاریخی
۴	..... فتح بیت المقدس
۴	..... جو غالب بر شهر بعد از فتح
۵	..... رویداد تاریخی
۶	..... مذهب غالب
۷	..... اقبال مردم از معارف اسلامی
۸	..... وضعیت شهر بعد از جنگ حطین
۸	..... قداست بیت المقدس در اسلام
۱۰	..... رویداد تاریخی
۱۲	..... منابع

دوره‌های تاریخی

تاریخ اسلامی بیت المقدس مشخصاً به سه دوره تقسیم می‌شود: در دوره نخست (۶۴۸.۱۳) بر سر مالکیت این شهر میان مسلمانان و مسیحیان و نیز امیران و گروه‌های مختلف مسلمان کشمکش وجود داشت. نقطه اوج این کشمکش، بروز جنگ‌های صلیبی بود. این دوره با ویرانگری‌ها در نیمه نخست قرن هفتم، به پایان می‌رسد. دوره بعد (۶۴۸.. ۱۲۵۰) نسبتاً بی حادثه گذشت. در این دوره بیت المقدس تبعیدگاه امرا تلقی می‌شد و اغلب گرفتار فتنه «فلاحین» یا بدویان آشوبگر بود. با اینهمه، از آن جا که این شهر با سیاست‌های مذهبی ممالیک و عثمانی‌ها هماهنگی داشت، جنبه مذهبی و تقدس آن قوت یافت (بناهای به جای مانده از این دوره این امر را نمایان می‌سازد). تاریخ معاصر بیت المقدس با فتح آن به دست ابراهیم پاشا در ۱۲۴۷ آغاز می‌شود.

فتح بیت المقدس

پس از نبرد تعیین کننده یرموک (رجب ۱۵ / اوت ۶۳۶)، مسلمانان بیت المقدس را در ۱۷.۱۶ / ۶۳۸ فتح کردند. کارتسلیم شهر را خالد بن ثابت الفهیمی، از رؤسای قبایل، با قید این شرط ترتیب داد که اراضی مفتوحه به مسلمانان تعلق یابد، اما مادام که سکنه اورشلیم جزیه مقرر را پردازند مسلمانان در امور آن مداخله نکنند. خستین مسلمانانی که در بیت المقدس اسکان یافتند، کسانی از مردم مدینه همچون اوس، برادرزاده حسان بن ثابت، شاعر خاص پیامبر اکرم، بودند. از صحابه مشهور در میان این عده باید از عباده بن صامت، نخستین قاضی مسلمان بیت المقدس، نام برد.

جو غالب بر شهر بعد از فتح

مقدسی و دیگران گفته‌اند که خلیفه عثمان، عواید باغ‌های سلوام (شیلوه) را به فقرای شهر اختصاص داد. با وجود این که نظم جامعه مسیحیان این شهر با فتح بیت المقدس به دست مسلمانان دستخوش دگرگونی شد، بیت المقدس هویت مسیحی خود را تا حدودی حفظ کرد.

دوره امویان (۱۳۲.۱۹)

در حدود سال ۱۹ معاویه بن ابی سفیان به فرماندهی سپاه اسلام در فلسطین و شام منصوب شد. او مدت چهل سال، نخست به عنوان والی، سپس به عنوان خلیفه، بر این سرزمین حکم راند. در دوره

حکومت او بیت المقدس صحنه دو رویداد مهم بود؛ در ۳۸ معاویه و عمرو بن عاص در این شهر برای جنگ با حضرت علی علیه السلام هم پیمان شدند. آن دو بر همکاری و معاونت یکدیگر پیمان بستند و توافق شد تا پس از فتح مصر امارت آنجا از سوی معاویه به عمرو عاص و اگذار شود و عمرو تمام تلاش خود را برای رسیدن معاویه به خلافت به کار بن در صفر - ربیع الاول سال ۴۰۰، معاویه در بیت المقدس از مسلمانان بیعت گرفت. او در همین ایام در جُلُتَا، جَتْسِیْمَانِی، و قبر مریم عذرا نماز گزارد. طرح بنای قبه الصخره نیز در خلال حکومت طولانی معاویه تهیه شد.

دوره عباسیان (۱۳۲-۳۵۸)

این شهر در پایان دوران حکومت بنی امیه، سخت پر آشوب بود. عباسیان در آغاز به هویت مذهبی و مقدس این شهر عنایت خاصی داشتند. این امر از نخستین سفر خلیفه منصور به بیت المقدس، بلافاصله پس از بازگشت از سفر حج به بغداد در ۱۴۰ و مجدداً در ۱۵۴۴، بخوبی هویداست. فرزند وی مهدی نیز از این شهر دیدار کرد و در آنجا نماز گزارد. منابع معتبر مؤید مهاجرت گسترده شمار قابل ملاحظه ای از مسلمانان ایران به این شهر است.

رویداد تاریخی

فرقه مذهبی کرامیه، که ابتدا در حوالی میانه قرن سوم در شهر بیت المقدس اسکان یافته بودند، خانقاه‌هایی برای اعضای خود تأسیس کردند. در عهد مأمون (۱۹۸-۲۱۸) بیت المقدس دچار قحطی شد و مسلمانان از آن کوچیدند. حادثه مهمتر، شورش عظیم «فلاحین» در اواخر حکومت معتصم (۲۱۸-۲۲۷) بود. این شورش به رهبری ابو حרב المبرقع، بزودی در سراسر شام گسترش یافت. هنگامی که او وارد بیت المقدس شد، همه مردم شهر از مسلمان و مسیحی و یهودی از شهر گریختند و تمام عبادتگاه‌ها غارت شد. سرانجام، المبرقع در مقابل سپاه معتصم شکست خورد. فقدان حکومت مرکزی قدرتمند در قرن سوم و احیاناً شرایط دیگری، نظیر تجاوزات روم شرقی به سرزمین‌های اسلامی، سبب بروز اختلاف میان مجامع مذهبی شد.

دوره فاطمیان

ترکمانان و سلجوقیان (۳۵۸-۴۹۲). اندکی پس از فتح مصر به دست فاطمیان، فلسطین و بیت المقدس نیز تحت سلطه آنها درآمد. فلسطین پیوسته مورد هجوم قرامطیان و صحرائشینان بود که ابتدا متحداً و پس از چندصباحی (از ۳۶۳۳) جداگانه به این سرزمین حمله کردند. این حملات بویژه در فاصله سال‌های ۴۱۱ تا ۴۲۱ ویرانگر بود از حدود اواسط قرن پنجم، بیت المقدس بتدریج به عنوان شهر اصلی جانشین رمله شد.

فتح شهر توسط سلاجقه

در ثلث پایانی قرن پنجم، به جای رمله، بیت المقدس کانون رویدادهای نظامی بود. فاطمیان که از قحطی و طاعون و هرج و مرج در مصر به تنگ آمده بودند برای سرکوب صحرائشینان یاغی و متمرّد و دست اندازی‌های سلاجقه در فلسطین، از آتسزین اوق، فرمانده ترکمن، استمداد جستند؛

اما اتسز خود به دشمنی با فاطمیان برخاست و در ۴۶۳ بیت المقدس را پس از محاصره ای طولانی به تصرف درآورد و به مصر نیز حمله برد. سرانجام در ۴۷۰ به دست تئش، برادر ملکشاه سلجوقی، مغلوب شد و بیت المقدس به قلمرو سلاجقه منضم گردید.

موفقیت فاطمیان

در شعبان ۴۹۱، هنگامی که صلیبیان در راه بیت المقدس بودند، الافضل، نایب الحکومه فاطمی مصر، شهر را محاصره و تصرف کرد. غفلت مسلمانان از اهمیت تهدید صلیبیان را می‌توان از این امر دریافت که در این ایام یکی دیگر از سلاجقه، رضوان پسر تئش، از دمشق به راه افتاده بود تا بیت المقدس را از فاطمیان بگیرد. اما او هرگز توان مقابله با سپاه الافضل را نداشت، لذا نایب الحکومه فاطمی به مصر بازگشت و تنها دسته کوچکی از نیروهای خود را در بیت المقدس به محافظت گماشت. اشارات متعدد در آثار نویسندگان مسلمان، تصویری نسبتاً واقعی از زندگی در بیت المقدس پیش از تصرف صلیبیان به دست می‌دهد.

مذهب غالب

به گفته مجیر الدین حنبلی، مذهب غالب مردم شهر در قرن چهارم - پنجم حتی قبل از هجوم صلیبیان، شافعی با رشحاتی از مذهب حنبلی بود که ابوالفرج شیرازی بدان سامان برده بود. این

وضع در دوره‌های بعد نیز در شهر مشاهده شده است. بارزترین مشخصه زندگی در بیت المقدس حضور زائران از تمام نقاط جهان در این شهر بود. روح این شهر در اواخر قرن چهارم به نحو چشمگیری با قرن پنجم متفاوت بود. قرن چهارم با سه شخصیت برجسته ایرانی تبار مشخص می‌شد: مقدسی، سیاح بزرگ و یکی از والاترین شخصیت‌هایی که تمدن اسلامی پرورده است؛ مطهر بن طاهر، پژوهنده ای تیزبین و بی غرض در زمینه ادیان، که آثار خود را در شهر بُست، در شرق ایران، به رشته تحریر در آورد؛ و بالاخره ابوسلیمان محمد بن معشر قدسی بستی که، به گفته ابوسلیمان منطقی، نویسنده رسائل اخوان الصفا بوده است.

اقبال مردم از معارف اسلامی

اما در قرن پنجم، معارف مختلف اسلامی، با اقبال هرچه بیش‌تر روبرو شد. یکی از نمایندگان تمام عیار این عصر ابوالفضل بن طاهر قیسرانی بود که در زمینه زبان عربی، حدیث و بویژه عرفان فعالیت فراوان داشت. مُشرف بن مُرجّا، نویسنده فضائل القدس، نیز در همین قرن زندگی می‌کرد. برجسته ترین عالم بیت المقدس، ابوالفتح نصر بن ابراهیم، شیخ شافعیان شام بود که در اواخر این دوره شهر را به قصد صور ترک کرد. این شهر به عنوان محل تبعید یا تحصن کسانی نیز که عقاید و شیوه زندگانی نامتعارفی داشتند مورد توجه بود. چنین توجهی از اوایل عهد بنی امیها آغاز شده بود.

دوره صلیبیان

صلیبیان در ۱۲ شعبان ۴۹۲/۶ ژوئن ۱۰۹۹، بیت المقدس را محاصره کردند و در ۲۳ رمضان/ ۱۵ ژوئیه همان سال، به تصرف خود درآوردند. قتل عام مسلمانان و یهودیان ناشی از ملاحظات دینی و نظامی بود. بیت المقدس پس از این هجوم، به صورت شهری مسیحی درآمد که در آن نه آیین‌های اسلام و یهودیت مجاز بود و نه غیرمسیحیان حق اقامت داشتند. مساجد به کلیسا تبدیل شد، یا به عنوان اماکن غیردینی مورد استفاده قرار گرفت. مملکت نوپای مسیحی، مملکت اورشلیم یا «رگنوم هیروسالم» نامیده شد و بیت المقدس (اورشلیم) به عنوان مرکز این مملکت، و در مقام یک مکان مقدس مسیحی، رو به رونق نهاد. در کمتر از یک دهه پس از آن که صلیبیان این شهر را تسخیر کردند، زندگی برای سکنه غیرمسیحی به حالت عادی درآمد. ورود به این شهر همچنان برای مسلمانان و یهودیان ممنوع بود، اما آنان

بمرور اجازه یافتند که برای تجارت و زیارت وارد شهر شوند.

وضعیت شهر بعد از جنگ حطین

صلاح الدین ایوبی پس از پیروزی قاطع بر صلیبیان در حطین (ربیع الثانی ۵۸۳/ ژوئیه ۱۱۸۷) به طرف بیت المقدس پیش رفت و این شهر را به محاصره خود درآورد. پس از مذاکرات فراوان، در رمضان ۵۸۳ / نوامبر ۱۱۸۷۷، پیمانی میان او و صلیبیان منعقد شد. بر اساس آن، سکنه شهر اجازه یافتند که پس از پرداخت فدیة خود را آزاد سازند. تنها مسیحیان شرقی در بیت المقدس ماندند و شهر در اندک زمانی چهره کاملاً اسلامی به خود گرفت. اماکن مقدس مسلمانان حیثیت پیشین خود را بازیافت. یکی از نقاط عطف تاریخ بیت المقدس قدرت یافتن المعظم، برادرزاده صلاح الدین ایوبی، سلطان دمشقی بود. او با وجود تلاش فراوان برای تزئین حرم و تأسیس مدرسه علوم دینی حنفی به نام «المعظمیه»، به سبب ترس از تجاوزات دوباره مسیحیان، در ۱۲۱۹/۶۱۶ دستور داد تا تمامی شهر را بجز حریم معبد، کلیسای قیامت و قلعه نظامی، منهدم کنند.

ایوبیان

برادرش الکامل، که حاکم مصر بود، برای آن که از تعرض ایوبیان شام مصون باشد، در حدود ۱۲۲۹/۶۲۶ معاهده ای با امپراتور فردریک دوم منعقد کرد و طبق آن این شهر را به مدت ده سال به او واگذاشت. به سبب منازعاتی که بعدها بین ایوبیان مصر و ایوبیان شام پیش آمد، قرار دادی میان ایوبیان شام و مسیحیان منعقد شد که به موجب آن ظاهرأ مسلمانان حتی از ناحیه معبد نیز بیرون رانده می شدند و فرمانده صلیبیان امکان می یافت که بر بیت المقدس یکسره تسلط یابد. سرانجام، بیت المقدس به سلطه حاکم مصر درآمد و جز مدت کوتاهی در ۶۴۷ که دوباره به دست سلطان دمشق افتاد، تا زمانی که عثمانی ها در ۹۲۲-۹۲۳ آن جا را فتح کردند، همچنان زیر سیطره مصریان باقی ماند.

قداست بیت المقدس در اسلام

تاریخ بیت المقدس در این دوره تا حد زیادی متأثر از منازعه طولانی صلیبیان و مسلمانان است. جایگاه بیت المقدس در اسلام فراز و نشیب های خاصی داشته است (حدیث مشهور نبوی که بیت المقدس را پس از مکه و مدینه سومین شهر مقدس اسلام معرفی می کند موجب توجه و اقبال

مردم به این شهر شد و آثاری در فضیلت این شهر به وجود آمد. در قرن پنجم دو کتاب در «فضائل القدس» تدوین شد. قداست بیت المقدس از ۵۳۹، در دوره عمادالدین زنگی، و در عهد صلاح الدین و در سال‌های قبل و بعد از ۵۸۳۳ به اوج خود رسید. در نیمه دوم قرن ششم و در قرون بعد، کتاب‌های بسیاری درباره «فضائل القدس» در نقاط مختلف به رشته تحریر درآمد و در دوره ممالیک، نگارش این کتاب‌ها چندین برابر شد؛ دست کم سی کتاب در باب «فضائل القدس» از این دوره بازمانده است.

دوره ممالیک و عثمانی‌ها (۶۴۸-۱۲۴۷)

در آغاز دوره ممالیک، بخش اعظم بیت المقدس ویرانه و خالی از سکنه بود. پس از پیروزی ممالیک در عین جالوت در شوال ۶۵۸، بیت المقدس مشخصاً در قلمرو آن‌ها ادغام شد و ابتدا تحت حکومت مملوک نایب الحکومه دمشق درآمد. در ۷۷۸۸ ناحیه بیت المقدس واحد اداری مستقلی شد که حکمران آن، با عنوان «نایب» (قائم مقام سلطان)، مستقیماً در مقابل حکومت قاهره مسئول و پاسخگو بود. تاریخ این دوره عمدتاً شاهد بازسازی این شهر بوده است. در این دوره، سلاطین اماکن مقدس اصلی آنجا را تعمیر و تزیین کردند.

← خصیصه طبقه مسلط بر جامعه

این شهر را در عهد ممالیک بایستی شهر پارسایان مسلمانی دانست که از محل موقوفات و وجوه شرعی روزگار می‌گذرانیده اند. بارزترین جنبه زندگی اعضای این طبقه مسلط جامعه بیت المقدس، تحرک و پویایی آن‌ها بوده است. این افراد غالباً، همزمان صاحب مشاغل گوناگون چون استاد یا مُعید مدارس، خطیب، قاضی، مفتی، یا سرپرست خانقاه‌های در اویش بودند. آنان پیوسته به قاهره و دمشق و جاهای دیگر سفر می‌کردند و بندرت در بیت المقدس اقامت دائم می‌یافتند. دومین خصیصه این طبقه از علمای مسلمانان، امتیاز تعلق آنان به خانواده‌های برجسته ای بود که نظارت بر سودآورترین موقوفات میان آنان تقسیم شده بود. برجسته‌ترین خانواده در میان خانواده‌های علمای مسلمان - تقریباً در تمامی طول حکومت ممالیک (و نیز اوایل عثمانی) - بنو ابن جماعه بود. بیشتر اعضای این دودمان در بیت المقدس خطیب و قاضی بودند. خاندان مصری قرشندیه نیز دارای امتیاز مقام خطیبی مسجد الاقصی بودند. مهمترین خاندان حنفی مذهب بیت المقدس، دیریه بود که اعضای این خانواده در بیت المقدس و سایر شهرهای

فلسطین، و نیز در قاهره به عنوان قاضی حنفی خدمت می‌کردند. اصل و نسب خاندان مشهور خالدی به همین خانواده فلسطینی می‌رسد. ابن الهائم (متوفی ۴۱۲)، متخصص علم الحساب و تقسیم ارث، و کمال الدین بن ابی شریف از مراجع بزرگ فقه اسلامی (۸۲۲ - ۹۰۵) سال‌های زیادی از عمر خود را در این شهر گذراندند و در همان‌جا وفات یافتند.

← ترک‌های عثمانی

تاریخ دقیق ورود ترک‌های عثمانی به بیت المقدس، در خلال مبارزات پیروزمندانه سلطان سلیم اول با ممالیک (۹۲۲-۹۲۳)، روشن نیست. جانشین وی، سلطان سلیمان قانونی، آثار متعددی از خود در این شهر برجای گذاشت. عوارض وضع شده بر زوار پرشمار کلیسای قیامت و مالیات سرانه مأخوذ از مسیحیان و یهودیان، از منابع مهم درآمد شهر بود. تقریباً در تمامی طول مدت استیلای ترک‌ها بر این شهر، و تحقیقاً تا نیمه دوم قرن سیزدهم، فقدان امنیت، مانع پیشرفت و توسعه بیت المقدس بود. حکومت عثمانی نه می‌توانست و نه می‌خواست که امنیت شهر را از طریق اداری و نظامی تأمین و تضمین کند. این وضع از آن‌جا ناشی می‌شد که استانبول بیش‌تر از آن‌که در بند سامان بخشیدن به امور بیت المقدس باشد، این شهر را منبع درآمد تلقی می‌کرد. در این دوره، حاکم بیت المقدس، نظامی بود. معمولاً حکام و تیولداران این سنجق (بیت المقدس) و نیروهای پادگان نظامی شهر از میان افراد محلی انتخاب نمی‌شدند. قاضی‌ها از استانبول گسیل می‌شدند و بدون استثنا حنفی مذهب بودند. از آن‌جا که تنها معدودی ترک همواره در بیت المقدس اقامت داشتند، هویت عربی این شهر محفوظ ماند و نطفه هایاستقلال داخلی آن رشد کرد. قیام‌های عمومی، که بعضاً به شورش مبدل می‌شد، گاهی سبب می‌گردید که حاکمی ظالم (یا ضعیف) از شهر رانده شود. جریان رایج‌تر، ظهور خانواده‌های مشهور خطیب، خالدی، علمی، انصاری، دجانی، حسینی، نشاشیبی، نسبی و دیگران است که در این دوره شکل گرفتند یا شهرت یافتند. قرن سیزدهم برای بیت المقدس آغازی ناخجسته داشت.

رویداد تاریخی

در ۱۲۲۳ به دنبال آتش سوزی کلیسای قیامت، سلطان محمود دوم به یونانی‌ها اجازه بازسازی بنا را داد اما پنی چری‌ها دست به تحریکاتی زدند تا از بازسازی کلیسا جلوگیری کنند. در نتیجه، شورش عمومی برپا شد که به دست والی دمشق، سرکوب شد و ۳۸۸ تن از رهبران شورش

اعدام شدند. در حدود ۱۲۴۰۰ شورش دیگری به سبب وضع مالیات‌های سنگین بر اهالی شهر پاگرفت که با مداخله سپاهیان سلطان عثمانی فرونشست.

تاریخ معاصر

در این دوره تحولات اساسی در این شهر روی داد و بیت المقدس آشکارا به صورت شهری مسیحی-یهودی درآمد، ولی سکنه مسلمان آن نیز به نحو محسوسی افزایش یافت. افزایش غیر مترقبه شمار مسیحیان این شهر به سبب وابستگی فزاینده ترکیه عثمانی به تحولات اروپا بود. این تحول، با فتح فلسطین (و خارج شدن آن از سلطه عثمانی) به دست ابراهیم پاشا فرزند محمدعلی پاشا خدیو مصر، در ۱۲۴۷۷ آغاز شد. مسیحیان (و یهودیان) بیت المقدس از بسیاری از مالیات‌های ویژه ای که ناگزیر بودند به حکام محلی پرداخت کنند خلاصی یافتند و مجاز شدند که برای خود اماکن مذهبی بسازند یا آن‌ها را مرمت کنند و به خدمت حکومت در آیند.

← نفوذ غرب

در پی بروز جنگ کریمه (۱۲۶۹-۱۲۷۲/۱۸۵۳-۱۸۵۶) که در آن ترکیه به یاری انگلستان و فرانسه از تجاوز روسیه نجات یافت، روند نفوذ غرب در این سرزمین تشدید شد. در ۱۲۵۷ جامعه یهودیان بیت المقدس فرمان همایونی دایر بر انتصاب خاخام باشی دریافت کردند. در ۱۲۸۲/۱۸۶۵ بیت المقدس از طریق تلگراف با جهان ارتباط یافت.

← اقدامات خدماتی

در ۱۲۸۵/۱۸۶۸ نخستین جاده شوسه بین بیت المقدس و یافا تکمیل گردید و راه آهن آن در ۱۳۱۰/۱۸۹۲ احداث شد. در این دوره، شکل ظاهری ناحیه بیت المقدس، ابعاد و وسعت آن، ترکیب جمعیت و سکنه آن تماماً دگرگون شد. در داخل و خارج شهر کهنه بیت المقدس بناها و مؤسسات علمی، بیمارستان‌ها، درمانگاه‌ها، پرورشگاه‌ها و بسیاری مؤسسات خیریه ساخته شد.

منابع

ليدن 1851 - 1876	ابن اثير. الكامل في التواريخ
اورشليم 1961	عارف عارف. المفصل في التاريخ المقدس
بيروت 1874	محمد جليل طبرى
بيروت 1405/1985	محمد بن احمد ذهبى